— За шість місяців на цій роботі в Гобі я лікував монголів од пранців і навчав їх садити картоплю!

Лікар Качалов, що був подібний лише на тінь од людини, старий і сивий, неймовірно виснажений, напівлежачи на твердому ліжкові в просторій лікарській юрті, оповідав своєму заступникові, молодому лікареві Гайдареві, про роботу в Гобі.

В юрті було задушно, як у пічці, незважаючи на те, що знизу були підібрані кінці й вітер вільно гуляв крізь цю примітивну вентиляцію. Ліжко, стіл, стілець і шафа — це все, що було в юрті і створювало безпорадний настрій у молодого лікаря Гайдара, який приїхав сюди змінити свого колегу й теж мав пробути в Гобі шість місяців.

Гайдар сидів на хиткому стільці, зажурено спершись на стіл, підібравши рукою з чола довге чорне волосся.

— Але ви не журіться! — продовжував лікар Качалов, почувши важке зітхання, що злетіло з Гайдаревих вуст. — Лише раджу вам дуже обережно ставитись до своїх співробітників! Китаєць-кухар лишається тут надалі. Правда, він вам добре зіпсує шлунок своїм підсушеним сировим тістом, своїми ламаями, але він виконуватиме все, що ви накажете. Доглядайте лише за спиртом! Молодий хлопець санітар Семен, — ви його вже бачили, — теж виявив охоту лишитися тут ще на деякий час. Він хоче зібрати грошей. Цей вічно блукає на коні в рівнинах і пропадає в монгольських юртах! Од нього вимагайте роботи, але вмійте не звертати уваги на його витівки, тоді все буде гаразд. Ви знаєте, коли б не моє вміння поводитися з людьми, ви б не застали вже нас тут живими!

За перші три місяці ми так зненавиділи один одного, що першої-ліпшої хвилини могли перерізати або потруїти один одного! А нас, європейців, лише троє, четвертий, китаєць, може лише піділляти масла

в огонь. Ну, чого там, вам буде трохи веселіше! Ваша фершалка, здається Ганна, вона гарненька й молода. Лише будьте обережні, щоб у вас не виникло суперечок із Семеном!..

— Мені хочеться повіситись! — з одчаєм у голосі промовив Гайдар.

Лікар Качалов не звернув уваги на ці слова.

— Ви бачили мою фершалку, оцю стару мегеру?.. Я не терплю її присутності! Єдиний порятунок — не одривайтесь од монголів! А бажання сховатись од них у вас з'явиться за кілька днів. Ви не матимете жодної хвилини спокою, хіба що вночі. Ви будете наче під доглядом... Ось...

Качалов припинив розмову. До юрти зайшла стара монголка в сірому халаті, що колись був білий, стала нерухомо коло дверей і мовчки почала дивитися на обох лікарів, іноді поглядаючи на пишноту юрти.

— Ось, бачите! Щохвилини до вас заходитимуть такі гості й дивитимуться на вас, як на заморського звіряку. Це в них своєрідна розвага. Ви знайдете самотність лише в горах. Тільки не ображайте їх!.. Ну, чого прийшла?! — не дуже ввічливо звернувся лікар до монголки. — Йди собі!— махнув він рукою. — Бачиш, ми розмовляєм!

Монголка зрозуміла його бажання, не зрозумівши слів, і вийшла з юрти.

— Отак щохвилини! Увесь час під настирливими поглядами! — забурчав під ніс лікар Качалов.

— Слухайте, колего, лишіть мені хоч фотографічний апарат! Я вам поверну його або відкуплю. Тут же з нудоти пропадеш! —попросив Гайдар.

— Ви поговоріть з інспектором — доктором Кістяківським!.. Апарат не мій.

— Ах, так це безнадійна справа! — промовив Гайдар.

— Ви будете записувати пісні й відшукувати золото в горах... Я вже знаю кілька місць. Догляньте й підсапайте картоплю в грядках. Не забудьте поливати! Урожай буде безперечний. Влаштуйте урочистий збір. Скличте монголів, щоб вони бачили наслідки. Вам її вистачить на кілька днів. Я зовсім зіпсував шлунок. Вам доведеться харчувалися самою бараниною. Я на неї дивитись не можу! Єдине, що підтримує мене, — це молоко, але тут його дуже мало й дуже дороге. Ну, ви молодий, витримаєте! Головне — не пересваріться!..

— Монгольське начальство втручається?—спитав Гайдар.

— Коли забажаєте, ви матимете надзвичайну вагу в хошуні! Оце повітове містечко Шанхай-Ула має територію великої губернії. У вас буде нагода прикласти свої організаторські здібності...

Всі ці поради лікаря Качалова лише погіршували настрій Гайдареві. Він слухав свого колегу, а думками був у зовсім іншому місці. Йому все настирливіше ввижались близькі знайомі, родичі, що їх він лишив на далекій батьківщині. І ці рідні йому марева роз'ятрювали його психіку.

— Ця юрта тепер ваша, — підвівся Качалов з ліжка. — Влаштовуйтесь! Я піду порозмовляю з Кістяківським. Треба, щоб ця мегера фершалка підготувала здачу матеріалів.

І він, похитуючись од виснаження, вийшов із юрти, залишивши Гайдара самого. Гайдар ще не встиг ворухнутись, як двері в юрті знову розчинились.

— Я забув вас попередити! — сказав Качалов, заглядаючи в розчинені двері. — За кілька днів вас тут звинуватять у тому, що ви захворіли на пранці... Ви, мабуть, чули вже подібне про мене?

— Я? — ніяково підхопився Гайдар. — Так, мені казали, що ви захворіли. Але...

— Можете не вірити! Я такий же здоровий, який був досі! Крім шлунка й виснаження. А проте — як хочете! Вас також не мине це звинувачення! Не турбуйтесь...

І його голова зникла за дверима.

Гайдар став оглядати своє нове приміщення, що в ньому він мусив прожити шість місяців.

Юрта була велика, брезентова. Вона відрізнялась од звичайної юрти тим, що була зроблена з іншого матеріалу, мала дерев'яні двері, та в ній не було вогнища, що завжди диміло в юртах монголів.

Її спартанське скромне устаткування лише свідчило зайвий раз, що Гайдареві доведеться обмежувати себе в усьому, що він навіть не матиме певного комфорту, щоб поліпшити своє життя тут.

Від безділля він ліг на ліжко. Сьогодні підвечір йому здадуть усі справи й матеріали, потім експедиція поїде назад, і він тут лишиться хазяїном усього медпункту.

В нього буде час, у нього буде багато часу на філософські міркування. У нього буде час перевірити всі поради Качалова. Цей Качалов, мабуть, лишався тут з таким же поганим настроєм, як і він.

Дивні ж речі бувають у житті, коли людину заносить аж у пустелю Гобі!..

Пустеля, що була колись Середземним морем Центральної Азії, яке протягом багатьох віків висихало, поки не утворилась висока пустельна рівнина, кам'яниста в своїй монгольській частині й піщана в китайській, має назву Гобі.

Колись, за третинного періоду, цю частину Азії населяли потвори велетенських розмірів — дракони, балучитерії та азіятозаври. Тепер у пустелях, що нічим не милують око мандрівника, серед каміння та гравію, бігають швидкі маленькі ящірки; на скелях, пишаючись своєю урочистою самотністю, сидять хижаки-беркути, та іноді пустельні рівнини перебігають прудконогі табуни кіз — сарн, що шукають низин, де росте трава.

Багато дослідників-мандрівників побувало в Гобі, але, не помилившись, можна сказати, що найчастіше тепер у ній бувають шофери.

Автомобіль поволі замінить верблюда й коня, як колись верблюд замінив своїх страшних кровожерних попередників.

Коли капітанів та шкіперів пароплавів і кораблів, що побували в усіх водах, гірких і солоних, блакитних і чорних, називають морськими вовками, то шоферів, що побували в усіх кутках Монголії, з не меншим правом можна назвати гобійськими вовками.

Гобі — розкидана рівнина, і куди б ти не їхав: на південь, на схід чи на захід Монголії, — вони перетинають шлях мандрівникові.

Шість місяців тому до Гобі була командирована медична експедиція, яка мала здійснювати культурну допомогу Монголії від СРСР. Тепер її змінняли нові люди, що мали знову пробути тут півроку.

Лікар Гайдар та фершалка Ганна Пасек змінняли лікаря Качалова та його помічницю Розу Бер.

Роза Бер, що мала характерний вигляд акушерки, була гладка, з животом, що випинався наперед, як гордість самозакоханої людини, рудувата, з пом'ятим обличчям, що чомусь завжди здавалося масним та брудним.

Гайдар бачив її, і його анітрохи не дивували неввічливі епітети, що ними нагороджував лікар Качалов свою помічницю.

Щоб чимось розважитись, Гайдар уже під час подорожі почав писати щоденник. Він приліг на ліжко, витяг записну книжку і перед тим, як уписати до неї новий день, почав прочитувати написане.

"26 липня, 30 року, 145 верст од столиці. Гори, степ, тиша й дичавина. Од усієї культури нам лишився автомобіль, електрика від його акумуляторів та кілька коробок з консервами.

Сидимо в майхані, — це монгольський намет, — і п'ємо "цай" перед сном. Чай ми п'ємо з однаковою охотою і в колі своїх родичів, і в колі пройдисвітів серед дикої природи. Він викликає спогади, й ми можемо поговорити про те, що цікавить нас кожного зокрема, хоча всіх разом це зовсім не цікавить. Він єднає нас, як "люлька миру" єднала дикунів.

— Вам налляти чаю? Будь ласка, беріть цукор та бісквіти!

Ми ввічливо прислуговуєм один одному. Адже нам доведеться довгий час прожити разом у пустелі! Ми придивляємось та вивчаємо один одного. Але ця ввічливість трохи заважає мені писати.

Сьогодні о 8 годині ранку ми вже вантажили наш автомобіль. Це старенький "додж", який пройшов багато тисяч кілометрів, але наш шофер Гата каже, що він винослівіший за "форда". Поволі легковий автомобіль "додж" стає вантажним. Ми завантажуємо його припасами, прив'язуючи ящики, бідони й скриньки скрізь, де їх тільки можна примостити. В середину автомобіля, звідки знято сидіння, накладені

теж гори ящиків та одягу. Від автомобіля виглядають лише фари та шини коліс. Це вже не автомобіль, а верблюд, носоріг, гіпопотам, це якийсь азіятозавр. Коли б такий автомобіль з'явився на вулицях Києва, його б лякались трамваї та мотоциклети, не кажучи вже про коней.

Умостившись на горбі цього новітнього верблюда, ми вирушаємо в дорогу. Навіть байдужі до всього монголи випроводжають нас іронічними посмішками. Ми сидимо так високо, що можна рукою попестити голови зустрічних височенних дромадерів. Верблюди ставляться до нашого автомобіля приязно, як до родича.

Я, інспектор-лікар Кістяківський і Ганна Пасек, моя помічниця, сидимо високо, чіпляючись один за одного, коли автомобіль виявляє бажання перевернутися з сорому через те, що йому доводиться терпіти таку ганьбу. Шофер Гата Вагапов, татарин, сидить унизу, наче в проваллі, й керує цим чудиськом, що ми зробили з автомобіля.

Об'їхавши базар, ми виїхали з міста. Тут "додж" зробив першу спробу виявити свою ристь. Похитуючись та поскрипуючи на ковдобинах, він витримав перший іспит цієї подорожі.

Коло річки Толи спинились, коли переїхали міст, щоб набрати води в бідони. "Додж" п'є воду не так, як верблюди. Верблюд нап'ється — і йому вистачає цього на багато днів, а "додж" п'є часто й любить воду холодну.

Незабаром позаду лишилась гора Богдо-Хана й пішли степи з високою травою та круті горби — дабани, подібні один до одного, як близнюки. Дорогою почали траплятись довгі каравани волів та верблюдів. Такий караван складається з 30-40 волів. Кожний віл везе двоколісну гарбу з вантажем — тюком або ящиком. Кожний віл прив'язаний мотузком, що проходить крізь його ніздрі, до гарби, що їде спереду, і так утворюється низка, живе намисто, з кремезних волів та

двоколісних гарб. Тільки двоє кінних монголів супроводять таку валку. Але їм доводиться через це бути ввесь час на коні.

— Гек! Гек!

Цей крик та іноді пісня ще здалеку сповіщають, що їде валка. При зустрічі з "доджем" воли кидаються вбік і починають бігти. Розмірена хода валки порушується, й тоді вона нагадує своєрідний "кур'єрський поїзд".

Незабаром ми з’їжджаємо з дороги і прямуємо просто на південь степами й дабанами, за компасом. Мапа, що її мав шофер Гата, — це зім'ятий шматочок паперу, на якому проведено одну лінію з точками, що коло них надряпані невправною рукою назви гір та криниць, які траплятимуться в напрямі до Шанхай-Ули й за якими ми зможемо перевіряти правильність напряму — куди їхати.

Навколо — рівнина, оточена горами. Дуже високо, і через це сонце пече вдвічі сильніше. На пасовиськах отари, овець і табуни коней. Верхівці-монголи, в малахаях, що з-під них теліпаються чорні коротенькі косички, довгими палицями, які на кінці мають зашморг, виловлювали з табунів диких коней, щоб трохи об'їздити їх.

Це єдина робота, що її залюбки виконують монголи, решту роблять їхні жінки, які напувають худобу і пораються в господарстві.

Що далі ми від'їздимо від дороги, з якої звернули, то менше зустрічаємо тварин та людей. Рослинність стає гірша, дикі беркути, що сидять на уламках скель від колишніх гір, пронизливо придивляються до нової потвори, до автомобіля, якого вони не бояться, бо ніколи не бачили. Цим своїм почуттям беркути відрізняються від монголів, які теж не бачили автомобіля, але бояться його, як європейці бояться тигра, що вистрибнув із клітки.

Перша аварія трапилася з автомобілем, коли він заднім колесом натрапив на яму, що її вирив монгольський ховрашок тарбаган. Камера випустила повітря, і спільними силами довелось її міняти.

Під час вимушеної стоянки під'їхали троє монголів верхи. Вони зупинилися віддалік і злізли з коней. Двоє з них довгий час чогось сперечалися з третім. Нарешті ці двоє напали на третього, звалили його з ніг і, підхопивши на руки, понесли до нас. Коло самого автомобіля третій монгол, що його несли на руках, почав випручуватись і кричати, ніби його різали. Ми стурбовано дивились на цю сценку і хотіли вже втрутитись, щоб припинити насильство. Але виявилось, що це просто жарт. Третій монгол ніколи не бачив автомобіля й дуже його боявся. Монголи почали підсаджувати боягуза на автомобіль, але шофер Гата натиснув грушу гудка. Налякані ревом, монголи випустили боягуза на землю, який з переляку поповз геть, виючи від жаху.

Ця подія розсмішила всіх. Нарешті й сам боягуз почав привітно посміхатися та, набравшись відваги, підійшов ближче. Поки ми міняли камеру, всі троє монголів влаштували такого концерта на нашому клаксоні, що нам кілька разів доводилось спиняти їхнє захоплення цими музичними вправами.

Було дивно спостерігати, як у цих синів природи страшний автомобіль незабаром перетворився на іграшку.

Перед вечором наблизились до хребта високих кам'яних гір. Під найвищою горою вирішили заночувати. У долині трапилась друга аварія — автомобіль застряв у болоті. Поки його витягали, що коштувало неймовірних зусиль, стемніло. Вибравшись на сухе кам'янисте місце, розіклали намет, зібрали сухих кізяків — аргал — і почали варити чай.

Гата провів од акумуляторів електрику, і ми змогли користатися з світла серед цієї дикої природи.

Ми п'ємо чай і придивляємось один до одного. Наші розмови повні симпатії та приязні. Моя помічниця Ганна Пасек турбується мною, щоб я зручно себе почував. Спати будемо в шкіряних мішках, бо на цій височині вночі холодно. Завтра в'їдемо в пустелю. Перехід непомітний, але вже тут вона відчувається. Вже нема соковитої трави, скрізь каміння й жодного деревця.

Як огидно чавкає Кістяківський, коли їсть: дивно, що я не помічав цього раніше".

Гайдар, що лежав на ліжку, мимоволі відірвався від записної книжки. В Гобі розгулявся вітер. Він то скиглив жалібно, як побитий пес, то зловісно шарудів піском, як гадюка, що підкрадається вжалити. Подув вітру нагнітив юрту, як повітряну кулю. Гайдареві здалося, що вона зараз зірветься й полетить угору, як біла мильна бульба. Почуття це було таке реальне, що Гайдар мимоволі вхопився обома руками за залізо ліжка. Він почав прислухатись до музики вітру, що викликала в ньому несподіваний для нього страх. Його нерви мусили звикнути до цих голосів пустелі. Раптовий штиль і дивовижна тиша, що змінила бурхання вітру, не заспокоїла його. Тиша була така, що починало бриніти у вухах. І коли вітер знову уп'яв свої плечі в юрту, Гайдар трохи заспокоєно випростав напружені м'язи.

"27 липня 30 року. Ми їдемо зміняти медичну експедицію, що виїхала до Гобі шість місяців тому. Шість місяців ці люди були відірвані від всякої культури, шість місяців вони були в оточенні людей, що зберегли свій побут часів Тамерлана. Пісок, каміння, розпечені сонцем рівнини та гори так само, як і безрадісне існування, гнітили їхні почуття.

Кажуть, що головний лікар Качалов захворів на пранці. Це дивно. Але чого не зробить людина, коли вона божеволіє від нудьги та самотності!

Лише тут, у пустелі, я розумію, яке величезне значення мають усі речі, створені культурою, і що їх ми майже не помічаємо в нашому повсякчасному бутті. Електрика від акумуляторів тут захоплює мене, як запалений сірник захоплює малу дитину.

Вранці випили нашвидку чаю й проробили вже трохи набридлий процес складання майхану.

Набрали повні бідони води з кринички за допомогою бурдюка, прив'язаного до палиці.

Перевалюємо хребет гір, що за ними починається пустеля. Дві гори, що між ними ми проїздимо, ніби утворюють велетенську браму, що за нею починається Гобі. Урочистий в'їзд, але похмурий та дикий. Навколо гори, що нагадують кратери на мапі Місяця, коли дивишся на нього в телескоп. Можна уявити собі, що перелетів ракетою на Місяць і тепер мандруєш у його диких просторах.

Краєвид стає все дикіший. Зникає вже й соковита трава. Рівнина наче спеціально всипана гравієм, що крізь нього ледве пробиваються кущики якихось колючок. Зникають тарбагани, зникають і їхні ями, що ввесь час загрожували колесам "доджа".

Після довгої їзди під немилосердно пекучим сонцем спинились лише для того, щоб піділляти в радіатор води або щоб поставити його під випадковий вітрець. Вода в ньому булькає, як у самоварі, і пара загрожує вирвати залізний корок. Коли кипіння в радіаторі припиняється, знову їдемо, поки не закипить вода.

Тут ми їдемо з більшою швидкістю, ґрунт ніби спеціально пристосований для автомобільної їзди. Каміння та гравій так утрамбовані, що рівні, мов асфальт.

Гата дуже обережно поводиться з автомобілем. У нього про всякий випадок є запасні частини. Серйозна аварія з автомобілем тут у пустелі — це вірна загибель. Коли б зламався автомобіль, звідси не швидко можна було б вибратись, і то тоді, коли не загинеш від спраги та голоду.

Гавкання собак сповіщає, що близько юрта. Вони біжать за автомобілем, вистромивши язики. Коло юрти спиняємось і виходимо з авто, щоб трохи розім'яти тіло.

Місце коло юрти перетягнули вірьовкою. Це означає, що в юрті є хтось хворий. Монголи відмовляються продати кумису. Запрошують випити на місці.

В юрті на вогнищі три казани, в них вариться молоко і "цай". Дим од аргалу виїдає очі. Висока монголка з чорним, давно не чесаним волоссям, у брудному одязі, що блищить од жиру та плям, мішає великою ложкою молоко в казанах. У неї котиться з рота слина, й вона спльовує її поруч старого монгола, що сидить на підлозі. В юрті багато людей і тісно. Собаки, що лягли теж коло вогнища в юрті, неохоче відсовуються, щоб дати місце гостям. Переборюючи огиду до бруду, п'ємо молоко та кумис.

Нам так і не пощастило виявити, хто з монголів був хворий.

Коли ми вийшли з юрти до автомобіля, він був оточений монголами. Один із них лежав на землі і старанно гриз зубами автомобільну шину, другий пробував зубами залізну обшивку, кілька крутилося коло керма та сирени, старанно вивчаючи цю дивну для них річ.

Гата пояснив, що монголи цікавляться, з якого матеріалу зроблено автомобіль. Ганна Пасек, яка знає монгольську мову, вступила з ними в розмову. Ми подарували їм декілька порожніх коробок від консервів, і вони були дуже задоволені. Один із монголів пропонував коня за дуже гарну залізну коробку з-під цукерок. Коробку довелось подарувати.

Срібні гроші не справили на них жодного враження — вони не знали, що це таке, і старанно обнюхували срібні монетки, щоб виявити їхнє призначення. Це були зовсім дикі кочівники, що переселялись на нове пасовисько.

Рушили далі.

Перед нами розкинулася пустеля в усій своїй дикій красі.

Пустельна земля під палючим промінням сонця вилискувала всіма кольорами спектра.

Під шинами авто пролітали рівнини з жовтої глини, рівної, наче її хтось старанно пошарував, цілі плато гравію та гальки, утрамбовані й рівної, як асфальт, верстви розсипаного каміння, що нагадувало розібраний брук на вулицях Харкова.

На обрії спереду, ззаду й обабіч стали з'являтися мальовничі марева. Серед пустелі, де нема зеленої стеблинки, раптом виникали величезні блискучі озера, річки з буйною рослинністю, з оселями, що нагадували наші українські хати, дзвіниці.

Дорогою в пустелі нам була верблюдяча стежка, сліди гарби і просто місця, що блищали, як потертий одяг. Гори і компас були за головні дороговкази.

Маленькими табунами почали з'являтися дикі кози — сарни. Вони бігли поруч із автомобілем на дуже далекій відстані, силкуючись випередити нас і перебігти нам дорогу. Почалось завзяте полювання.

Даремні постріли розбуркували луну пустелі. В азарті ми почали ганятись автомобілем за сарнами. Рівний, як асфальт, ґрунт дозволяв розвивати швидкість до сімдесяти верстов, але сарни, дивовижними

стрибками нагадуючи живі пружини, випереджали нас і ховалися в скелях, куди ми вже не могли їхати.

Надвечір, унаслідок нашого мисливського азарту, ми збилися з дороги і вже ніяк не могли вирішити, в який бік нам їхати. Вирішили заночувати".

"28 липня 30 року. Їдемо в непевному напрямі. Незабаром потрапили в кам'янисту місцевість. Гостре каміння загрожує шинам нашого авто. Кам'яниста рівнина тепер нагадує єврейське кладовище з надгробками. Жодної зелені, жодного деревця, лише кучугури піску з колючками.

На одній із зупинок, коли треба було налляти води до радіатора, виявилось, що бідон з водою луснув і вся вода вибігла. Це налякало нас і раптом утричі збільшило нашу спрагу. За склянку холодної води ми віддали б тепер півцарства.

Поїхали шукати криницю. Перша криниця, що ми її знайшли, була закладена камінням. Коли ми розібрали каміння, з неї тхнуло важким смородом. У криниці була якась здохла тварина.

Автомобіль, як не вередлива тварина, із шлунком, що не боїться ні тифусу, ні холери, напився й цієї води, а ми змушені були чекати на ліпшу нагоду.

Коло нової криниці, де ми опинились, щоб напитись води, монголка напувала верблюдів.

Верблюди, додержуючи ладу, ставали в чергу і терпляче чекали. Наш приїзд порушив цей порядок, бо ми, як люди, що звикли до подібних явищ, без жодного сумління підійшли до криниці поза чергою і стали черпати воду бурдюком. Виявилось, що води в криниці зовсім не було, і доводилось чекати, поки її хоч трохи набіжить. Це була не вода, а

рідка глина жовтого кольору, навіть трохи коричнева, як верблюдяча шерсть. Спрага примусила нас пити і цю воду, що хрустіла на зубах.

Порції води, що одержували верблюди, були дуже мізерні, і, мабуть, вони більше задовольнялись запросинами своєї господині, що звучали мелодійно та ніжно.

— Тор, тор, тор! — гуркотіла монголка, і верблюди, повагом помахуючи хвостами, дивились на неї розумними очима, сильно витягаючи свої довгі шиї.

Мені стає моторошно, коли я подумаю, що житиму тут шість місяців. Лами, верблюди й гарні жінки, що нагадують обличчями бронзових будд, — нудьга й небезпека.

Ми дохнемо від спраги й спеки. Нас уже не цікавлять марева, вони лише дратують своїми блискучими плесами води. В роті пересохло, і краплина води була б смачніша за нектар.

Нарешті ми натрапили на юрту. Але господарі юрти, мандрівні монголи, теж уже кілька днів не бачили води. Вони п'ють верблюдяче молоко, що його гостинно запропонували й нам. Ця екзотика трохи задовольнила нашу спрагу.

Монголи показали нам правильний напрям до Шанхай-Ули. Виявилось, що ми сильно відхилились на схід. Лише від'їхали від юрти, як авто застрягло в піску. Довелось витратити багато зусиль, поки його витягли.

Незабаром ми пересвідчились, що справді натрапили на правильну дорогу. Черепи людей, кістки тварин, ребра і тулуби верблюдів були вірні ознаки, що це дорога, якою проходять монголи.

Надвечір перевалили через червоні гори та провалля. Гори та провалля справді червоні. Обпечена глина нагадує вогнетривалу цеглу. У горах мовчазно, пустельно й моторошно.

Сто верст не доїхали до Шанхай-Ули — довелось заночувати.

Чорне, як антрацит, небо розкинулося над Гобі. Білі плями зір лише створювали уяву, що існує світло. На ніч зірвався вітер. В чорній темряві шарудів пісок та дрібне каміння. Навіть власної руки не було видно, коли піднести її до очей. Сумно було в нашому таборі. Кілька пострілів із мисливських рушниць фейерверком прорізали гобійську темінь. Треба було сповістити навколишніх нічних авантюрників, що тут ночують озброєні люди. Мої супутники позалазили в шкіряні мішки й лягли спати без традиційного чаю. Це створювало тривожний настрій.

Уночі хтось забрався до авто. Я перший почув брязк бідонів та шпортання в розкладених речах. Постріл рушниці сполошив моїх супутників. Ми всі чули, що щось бігло від автомобіля піскуватими горбами. Ввижалася чорна постать, що біжить, плутаючись ногами в піску. Але то була лише наша уява. Було так темно, що нічого не можна було розібрати".

"29 липня 30 року. Після тривожної ночі, як і слід було чекати, я прокинувся останній. Після довгого прислухання до шарудіння в пустелі, під розбризканим у небі молоком далеких зір, що рябіло в очах, я й незчувся, як заснув міцним сном. Про те, що я справді спав, свідчила моя спина, яка сильно боліла, через що я, мабуть, жодного разу не ворухнувся вві сні.

Було дуже рано. О шостій годині ми всі вже сиділи на "доджі" і підстрибували на горбинках невидимої дороги. Ранок видався вітряний. Сильний вітер із зюйд-оста ніс пісок і дрібні камінці, що боляче били в обличчя. Не відчувалось жодної прохолоди Вітер був гарячий і сухий, наче його пропелерами гнало з глибин доменної печі. Швидка їзда авто,

що збільшувало швидкість до п'ятдесяти кілометрів, не зменшувала спеки.

Перед нами розгортався той самий дикий і печальний краєвид, ще погіршений пісками, спекою та вітром, що робив і повітря сірим та важким. Пророкування наших супутників, що нам лишилось до Шанхай-Ули лише двадцять верстов, не справдилось. Лічильник на автомобілі вже показував, що ми проїхали двадцять дві версти, а ознак будь-якої присутності близьких юрт навіть не відчувалось. Жодної тіні, жодної кринички, де ми хоч трохи могли б зменшити свою спрагу.

Лише в радіаторі автомобіля булькав окріп, випаровуючи домішки бензину.

Все-таки автомобіль був у кращих умовах. Він міг похвалитися, що у нього в радіаторі хоч окріп, який, щоправда, був йому такий же шкідливий, як і ця їзда по кучугурах піску та жужелі.

Нічого не ївши й не пивши зранку, ми сонливо похитувались на ящиках та мішках, що боляче муляли нам спини та руки. Шия й обличчя, попечені сонцем і висушені вітром, горіли, ніби їх обілляли спиртом, вуста порепались, висохли, і на них утворилася тверда шкіра, що заважала говорити. Це був наочний приклад, що вільгість, яка є на вустах і в роті, є один із найважливіших чинників процесу людської мови. Попечені вуста вимовляли якісь незрозумілі слова, і було прикро слухати самого себе.

Пустеля Гобі розкрила перед нами всі свої красоти — і зорові, і психологічні.

Нас брала лють, коли ми згадували екзотичні романи підсолоджених європейських авторів, що змальовують пустелі з оазами та маревами.

У таких авторів марева з'являються тоді, коли герої дохнуть од голоду і спраги. Їм тоді ввижаються озера, річки, європейські міста і прохолода лісів.

Брехня. Людина тоді почуває себе, як у пеклі, де її підсмажують на вогні, посипаючи згори піском, мов перцем. Її мучить спрага, але жодних марев вона не бачить. Марева — це наслідок милування з краєвидів, коли людина добре себе почуває й може звертати увагу на гру перспектив на далекому обрії. Змученій же людині все здається сірим і набридливим. Пісок, каміння, спека — єдине, що привертає до себе увагу й дошкуляє їй. Навіть збожеволівши в цій пустелі, людина не зможе ошукати себе привабливим маревом, до того жорстоке й реальне оточення.

Навколо голий горбатий степ. Виїдеш на один горб, що закінчує краєвид, — спереду знову долина й горб, і так без кінця. Якась дуже рідка рослинність у два сантиметри завбільшки й колючки, що їх, мабуть, не їстимуть і верблюди. Жодної людини протягом десятків верстов. Іноді трапляються поодинокі прудконогі сарни, що ними володіє та сама манія за всяку ціну випередити нас і перебігти нам шлях. Безнадійне наше полювання ми залишили. Ми вже знаємо, що витрачати набої і час на автомобільні зупинки — марна справа. Сарни вже не хвилюють нас. Байдуже спостерігаємо, як від автомобіля тікають ящірки, що теж бігають із швидкістю сарни. Вітер та ящірки — єдине, що ворушиться в пустелі.

Починаємо хвилюватись, чи не збилися ми з дороги. Вже проїхали шістдесят верстов, та наслідків ніяких — все та сама пустеля.

Запроектовані двадцять верстов подвоюються і потроюються. Раптом із двох боків виростають гори. Вони віддалені від нас на десять кілометрів. Ліворуч, на зюйд-ості, — гори, що мають назву Баха-Шанхай. Шофер Гата говорить, що вже зовсім близько, десь посередині, знаходиться хошун Шанхай-Ула, куди ми їдемо.

Нарешті натрапляємо на якийсь ледве помітний автомобільний слід. Гата говорить, що це його слід з минулої подорожі шість місяців тому. Але ми висловлюємо сумнів, підрахувавши, що шість місяців тому була зима, був лютий місяць, а значить, був сніг, і про жодні сліди з того часу не може бути й мови. Гата сердиться, як людина, що завжди звикла говорити незаперечні істини.

— Який сніг! — говорить він. — Посуха. Отакий самий пісок і жужель. Навіть подекуди зелена травичка. Тут сніг буває дуже рідко. Лише коли ми вертали назад, під самим Улан-Батором потрапили в снігові замети. Автомобіль розгрібав цілі стіни снігу. А тут нічого не було. Це мій слід. Ось зараз буде Шанхай-Ула. Дивіться!..

І справді, на обрії, на горбі, з'явилася гостра покрівля європейського будинку. Це єдиний кам'яний і дерев'яний будинок у всьому Шанхай-Улі. В ньому міститься тюрма.

Тюрма в Гобі. Це викликає дивне почуття. Для кого ця тюрма? Невже для ящірок і для сарн? І пустеля, що здавалась гіршою за всяке пекло, набуває нового змісту. За кару можна вважати саме вільне життя в цій пустелі, а тут виявляється, що, нічого подібного, тут є в'язниця, де карають місцевих злочинців. В'язниця тут — це звучить, як парадокс.

Що страшнішого або неприємнішого може бути в ній, порівняно з пустелею, яка оточує всіх вільних мешканців.

Поки міркували про значення в'язниці в пустелі Гобі, вона поволі з'явилася вся. В далині ми розгледіли маленький кам'яний будиночок у стилі залізничних сторожок. Далі перед нами розкинулося й усе місто Шанхай-Ула. Слово "місто" тут можна вжити лише в іронічному значенні. Це навіть не містечко й не село, це ні з чим незрівнянне селище. Крім єдиного будинку в'язниці, нема жодного житла, що нагадувало б звичайну будівлю хоча б маленької факторії. Ми побачили кілька груп

напівчорних юрт, що розкинулись у безладді в чотирьох місцях безкрайньої пустелі.

Обертаючись у всі кінці світу, вже коли я був у самому хошуні, я нарахував п'ятдесят вісім юрт. Оце й усе, що має назву хошуна Шанхай-Ула. Хошун цей має значення великого міста — своїм керівництвом він охоплює простори, рівні великій губернії. Цей неймовірний факт можна сприйняти як правду, лише проїхавши п'ятсот кілометрів і зустрівши лише кількох монголів.

Місцеве населення помітило нас здаля. Мої майбутні пацієнти, що я їх лікуватиму від різних хвороб, — кінні монголи, помчали нам назустріч. Появу автомобіля в цьому селищі можна було порівняти з появою марсіян у Берліні. Це ціла подія, що на півроку мала розважати місцеве населення.

Осторонь від найбільшої групи юрт розташувався медичний пункт експедиції. Автомобіль звернув, і ми в'їхали через арку, що складалася з двох довгих палиць, на територію медпункту. Вітер гойдав шахтарський ліхтар, що висів під аркою.

З юрти повилазили зраділі і приголомшені нашим приїздом колеги".

Коли Гайдар кінчив перечитувати та записувати свої враження, він ще трохи полежав на ліжку, гадаючи, що хто-небудь зайде до юрти. Але ніхто не заходив. Вітер скиглив, стогнав і, нарешті, почав насвистувати якоїсь знайомої пісні. Гайдар ще ніколи не чув такого вітру. Це був особливий вітер, гобійський. Його пісня була своєрідна, як пісня монголів. У голосах вітру вчувалися голоси століть. Це був старовинний вітер, що чув і бачив багато подій, що тисячоліття тому підганяв монголів на захід та підбурював їх на сміливі завоювання.

Вітер викликав у Гайдаровій уяві спогади про минуле, йому ввижалися історичні тіні, що кружляли в цьому вітрі, розбуркуючи фантазію.

Не витримавши самотності, Гайдар скочив з ліжка й вийшов із юрти.

В Гобі над рівниною та далекими горами висів сухий сірий туман. Вітер збив хмари піску, і тепер він, перемішавшись із повітрям, затуляв сонце, що нагадувало срібну монету. В кінці медичного пункту Гайдар побачив усіх своїх колег. Монголи привели двох коней. Його колеги, мабуть, збиралися кататись.

Гайдар перевів погляд од гуртка людей на грядку, що була коло юрти. На ній зеленіло кілька кущиків картоплі. Це була та картопля, що про неї говорив лікар Качалов. Картопля мала веселий, цілком здоровий вигляд. Її, мабуть, поливали щодня, витрачаючи на це безліч енергії, бо криничка, звідки доводилося носити воду, була далеченько. В цій картоплі ввижалася Гайдареві сконденсована самотність населення медпункту. Це їхнє безрадісне дозвілля зросло на цій грядці у вигляді картоплі.

До Гайдара підійшов Качалов. Він пересувався, як хворий, що довго лежав у ліжку. Гайдар бачив, як його помічниця Ганна Пасек та санітар Семен сідали на коней.

— Починається! — сказав Качалов, показуючи на верхівців, що поїхали туманною рівниною в напрямі до гір.

Гайдар мовчки вислухав Качалова, не виявляючи своїх почуттів. Він подивився на Качалова, й їхні погляди зустрілись.

— Вам, мабуть, наговорив уже про мене Кістяківський?—сказав Гайдар, спокійно дивлячись у вічі Качалова. — Це все неправда! — раптом зламався в нього голос, усмоктуючи в себе дивне

роздратування, що десь жевріло ще йому в грудях. — В Цецерліку була божевільна санітарка. Всі обвинувачення проти мене — це вигадка вередливої жінки! А потім навколо цього здійняли галас. Вони довідались про попередню мою історію з робітницею заводу, а я вимагав робити й пильного ставлення до хворих!

— Буває! — відповів Качалов.

Він уявляв собі лиху історію цього молодого лікаря. Із слів Кістяківського лікар Гайдар був еротоман. У себе на батьківщині він мав неприємну історію з робітницею заводу. В Цецерліку Гайдар голий, з плащем на тілі, з'явився перед санітаркою. Обидва випадки були безглузді, але їх плутали так, що Гайдар потрапив аж до Гобі, а це був і центр і кінець світу. Качалов відчував, що історія Гайдара перебільшена, що це просто фатальний збіг обставин, який іноді заплутує людину, як у тенетах.

— За ці шість місяців ви мусите витримати іспит! — сказав, трохи помовчавши, Качалов.

— Моя помічниця, — почав Гайдар, — дурнувата, легковажна дівчина, а Кістяківський морочить мене різними брутальними попередженнями. Він заздалегідь створює атмосферу, з якої незабрудненим не вийдеш.

— Зумійте себе поставити! — відповів Качалов. — Оця мегера, Роза Бер, домагалась мого кохання. Ви собі уявляєте! Я старий, зовсім уже старий, що я можу? Звідси виникла неприязнь і зненависть. У Гобі європейці сваряться і варяться у власній юшці. Будьте обережні! Ви навіть можете тут посваритися з кухарем, і він отруїть ваше існування. Незабаром ви довідаєтесь, що таке Гобі...

— Я вже собі уявляю!..

— Ні, ви ще не уявляєте! Подивіться на цю тюрму. Це вигадка, яка тут зовсім недоречна. Нещодавно в ній трапився випадок. У ній тепер сидить семеро в'язнів: двоє цириків охороняють їх. Одного дня ці в'язні разом з цириками втекли до Гобі, їх кілька днів розшукували й не знайшли. Кілька днів в'язниця була зовсім порожня. Одного ранку, уявіть собі загальне здивування, всі в'язні знову опинились у в'язниці. В'язні сидять, а цирики охороняють. Вони всі з власної охоти повернулися назад. Гобі викурила їх, як викурюють ховрахів. Дбайте за те, щоб за шість місяців у вас нічого не трапилось!

— А що може трапитись?..

— Крім сварки, нічого не трапиться, але наслідки її можуть бути дуже неприємні...

— Я віддамся роботі, — сказав Гайдар, — треба, щоб наше перебування тут дало справжню користь монголам!..

— Вам буде легше, ніж мені! Вони користувалися з тібетської медицини, і мені довелося багато повоювати з ламами. Тут хороша молодь. Ревсомольці вам допоможуть. Спирайтесь на них! Хоч я і виснажений, але робота тут відмолодила мене...